

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILDA AYNTAB ŞEHRİNDE AİLENİN
OLUŞUMU (1600-1650)
THE CREATION OF FAMILY ACCORDING TO SER'İYYE RECORDS
İN THE AYNTAB CITY IN XVII. CENTURY (1600- 1650)

Zülfiye KOÇAK*

ÖZ

Aile, aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklardan meydana gelen sosyal bir yapıdır. Bu çalışmada, XVII. yüzyılda Ayntab şehrinde toplumun temelini oluşturan en önemli yapılardan biri olan ailenin oluşum süreci ele alınmıştır. Şer'iyye sicillerinde yer alan kayıtlara dayanarak Ayntab şehrinde bir gelenek olarak yaşatılan ve çiftlerin birbirlerini daha iyi tanımalarına olanak sunan nişanlılık olayı ve evlenecek çiftlerin nikâh akitlerinin ve mihr miktarlarının hangi esaslara göre tespit edildiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ayntab, aile, nişan, nikâh, mihr

ABSTRACT

The family unit is made up of a mother, a father and children within the social structure. In this study, one of the most important factors of sustaining the family unit came into effect during XVII century Ayntab city society. The Ser'iyye records indicate that Ayntab couples observed the duration of the courting period from engagement through to marriage as well as the amount of mihr were all compared and taken into account.

Keywords: Ayntab, family, wedding, engagement, mihr

I- Giriş

Aile, toplum varlığının sürdürülmesi, ekonomik hayatın devamlılığı, siyasi hayatın gidişatı, dini ve kültürel yapının belirlenmesinde önemli bir etken olduğundan toplumun temeli olarak görülmüş ve ailenin pek çok tanımı yapılmıştır. Bugün aile; "ana- baba çocuklar ve tarafların kan akrabalarından (aile biçiminin gereğine göre) meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birlik"¹ olarak tanımlanmaktadır. Aile genelde; aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile² ve çok sayıda kandaş ya da çekirdek ailenin aynı çatı altında oturmasıyla oluşan geleneksel geniş aile³ şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu geniş aile üç kuşağın bir arada yaşadığı ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesidir.⁴

* Ömer Nasuhi Bilmen İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni

¹ Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları Temel Karamlar Yapı ve Tarihi Süreç*, 1, Ankara 1990, 1, s.207.

² İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul 2000, s.174; İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara 2003, s.140.

³ Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri", s.217; Aygen Erdentuğ, "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", *Aile Yazıları Temel Karamlar Yapı ve Tarihi Süreç*, 1, Ankara 1990, 1, s.344; İbrahim Yasa, "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı", *Aile Yazıları Temel Karamlar Yapı ve Tarihi Süreç*, 1, Ankara 1990, s.203.

⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türkiye Aile Ansiklopedisi*, 1, Ankara 1991, s.74.

Osmanlı Devleti, Türk-İslam karakterli bir devlettir. Bundan dolayıdır ki aile yapısı, bir yönüyle eski Türk yaşayışına dayanırken⁵, bir yönüyle de İslam dininin kurallarına göre⁶ şekillenmiştir. Osmanlı aile yapısı ataerkil ve patriarkal (baba egemenliğine dayanan) bir yapıya sahipti.⁷ Osmanlı'da aile, ferdin hayatında bağlarının hiç gevşemeyeceği temel ve tek kurumdu. Her sorun orada çözülür, her destek orada bulunurdu. Osmanlı ailesi geleneksel kentin kapalı bir cemaati sayılan mahallede, hane halkı mahalle halkına göre yaşardı. Mahalle insanların zor zamanlarında ailenin içinde bireyin yanı başında olduğu ferdi denetleyen bir çevreydi. Osmanlı Mahallesi aile ile organik bir bağ içerisinde idi.⁸

Bu çalışmada; Ayntab mahkeme kayıtlarından faydalanılarak XVII. yüzyılda ailenin oluşumuyla ilgili hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II-Nişanlanma

Nişan, erkeğin bir kadınla evlenme isteğini açıklayarak bunu kadına ve ailesine bildirmesidir. Bu bildirme doğrudan doğruya evlenmek isteyen kişi tarafından olabileceği gibi, ailesi tarafından da yapılabilirdi. Kızın ve ailesinin onaylaması ile çift nişanlı sayılır ve evliliğe giden yolda ilk adım atılmış olurdu.⁹

Ayntab'da evlenecek çiftlerin nasıl karşılaşp hangi şartlarda görüştükları konusu kayıtlara yansımamakla beraber bu tür davranışların yaşayan geleneklere göre şekillendiği düşünülmektedir. Ayntab'da nişanlılık olayı "namzedlik"¹⁰ tabiriyle ifadesini bulmuş ve sadece bozulması söz konusu olduğunda mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Nişanın bozulması farklı nedenlere dayanmakla birlikte hem erkek hem de kız için geçerli bir durumdu. Nişanlılık, Fatma'nın nişanlısı Abdi ile değil de ailesi tarafından bir başkası ile evlendirilmesi¹¹ olayında olduğu gibi aile baskısıyla bozulabildiği gibi evlilik çağına gelmiş Fatma'nın kendisine ailesi tarafından seçilen kocayı *varmağa rızam yoktur*¹² diyerek reddetmesindeki gibi kişisel bir kararla da bozulabilirdi. Toplumda

⁵ Orhan Türkdöğän, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara 1992, s.29-66; Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Aile Yazıları Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, I, Ankara 1990, s.287-300; Nejdîet Sevinç, "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı: 8, s.17-74.

⁶ M.Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s.59.

⁷ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir 1996, s.112; Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara 1958, s.8-9,89; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, s.12- 45.

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2004, s.18-21,24.

⁹ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:22, Konya 2007, s.359.

¹⁰ GŞS. 10/264, 13/219, 15/488, 19/275, 168/7, 168/13.

¹¹ GŞS. 10/133.

¹² GŞS. 13/219.

uygun davranışların sergilenmediği durumlar da nişanın bozulmasına neden olmaktadır. Zilkade 1052/Ocak 1643 tarihli kayıt bunun en güzel örneğidir. Seng-i Karasakal Mahallesinde yaşayan Mehmed nişanlısı Meryem'in fitne ve fesad olup rical taifesi ile korkusuzca hareket ettiğini gerekçe göstererek, Meryem'in bekâret kontrolünün yapılması talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Bu talep karşısında mahkeme, bayanlardan oluşan bir heyeti Meryem'in evine göndererek bekâret kontrolü yaptırmış ve Meryem'in bekâretinin olmadığı anlaşılmıştır.¹³ Bu olaydan sonra Mehmed'in nişanlısı Meryem'den ayrılıp ayrılmadığı bilgisine ne yazık ki sahip değiliz ancak kuvvetle muhtemel Mehmed, toplumda hoş karşılanmayan böyle bir durumda nişanlısından ayrılmıştır.

Ayntab'da nişanlılık süresinin sabit bir zaman dilimini içerdiğine dair hiçbir kayda rastlanmamış olması bu sürenin kişilere göre farklılık gösterdiği anlamına gelmektedir. Nişanlılık süresinin uzun ya da kısa olmasından ziyade önemli olan bu sürenin çiftlerin birbirlerinin ahlakını, mizacını, hoşlanıp hoşlanmadığı şeyleri anlamasına fırsat sunmasıdır. Bu süreç içerisinde çiftlerde birlikte yaşayabilecekleri kanaati olursa evliliğin ikinci aşaması olan nikâh süreci başlatılırdı. Eğer bunun aksi bir durum meydana gelirse Ahmet ile Güllü'nün¹⁴ ve diğer birçok nişanlı çiftin davasında olduğu gibi¹⁵ evlilik süreci başlamadan durum ayrılıkla sonuçlanırdı.

Ayntab'da nişanlılık olayının mahkemede kayıt altına alınması nikâhta olduğu gibi tescil ettirmek amaçlı değildi. Ancak nişanın bozulmasının ardından yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı tescile ihtiyaç duyulmuştur. 2 Zilkade 1032/28 Ağustos 1623 tarihinde Kasım mahkemeye giderek Şah Budak'ın kendi nişanlısı olduğunu ve 10 guruş mihr için verdiğini kayıt altına aldırması¹⁶ istisnai bir durumdur. Bu olayda Kasım'ın ileride gerçekleşme ihtimali olan bir ayrılık sürecinde verdiği parayı kurtarmanın teminatı olarak nişanlılığını tescil ettirmiş olduğu düşünülmektedir. Ayrılıkla ilgili davalar, daha çok erkekler tarafından açılmıştır. Evlenme isteğiyle bir kıza söz kesen erkekler, belirli bir süreden sonra, kızın evliliğe yanaşmaması¹⁷ veya ailesinin kıza başka birine vermesi¹⁸ nedenleri ile nişanlılarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu durumda, maddi olarak mağdur olan erkek tarafı namzetlik sırasında kıza ve ailesine mihr-i müeccel ya da hediye adı altında vermiş oldukları eşya ve parayı geri alma çabasına girmişlerdir. Bu çabalar bazen Akyol Mahallesi'nden Ahmed'in ayrıldığı nişanlısı Safiye'den 16 guruşunu alması olayındaki¹⁹ gibi mihrin ya da hediye ayne iadesi şeklinde bazen de İspateron köyünden Hasan'ın nişanlısı Emine'ye verdiği iki yorgan, bir

¹³ GŞS. 16/157

¹⁴ GŞS. 15/488 (Bu davada Ruha kazasında yaşayan Ahmed üç yıl devam etmiş nişanlılığını, nişanlısı Güllü'nün kendisinin yaşadığı yere gidemeyeceği gerekçesiyle bitirmiştir).

¹⁵ GŞS. 10/264, 12/160, 12/266, 13/219, 14/317, 15/154, 15/345, 16/157, 19/275, 167/119, 168/7, 170B/177.

¹⁶ GŞS. 170A/325.

¹⁷ GŞS. 12/266, 13/219, 167/119, 168/35.

¹⁸ GŞS. 10/133, 12/160, 15/154.

¹⁹ GŞS. 168/13.

miktar ibrişim ve keten'in geri talep edilmesiyle bu eşyaların değerinin hesaplanarak 300 şahî olarak verilmesindeki gibi²⁰ kullanılan ve yıpranan eşyaların bedellerinin ödenmesi şeklinde sonuçlanıyordu. Hediyeler mevcutsa iadesi yapılır, kullanılmış veya şekil değiştirmiş ise bedeli verilirdi. 7 Zilhicce 1046/2 Mayıs 1637 tarihli kayıta Recep nişanlısı Saadet'e nişanlılık sürecinde aldığı küpeyi nişanlılığı sona erince geri istemiştir. Ancak Recep, kızın babası tarafından iade edilen küpenin kendisinin verdiği küpe olmadığını iddia etmesi²¹, bize Recep'in küpenin bedelini almaya çalıştığını belki de küpenin kullanıldığından dolayı değerinin azaldığını düşünerek uğradığı zararı telafi etme çabasında olduğunu düşündürmektedir. Nişandan ayrılma davalarında bazen erkeğin şart koşması da söz konusu olmuştur. Mesela 13 Safer 1039/2 Ekim 1629 da mahkemeye yansıyan Hüdaverdi'nin davası nişanlısı olan Fatma'nın nikâh olmak istememesi üzerine açılmış ve Fatma'nın sorgulanması talep edilmiştir. Fatma'nın *Hüdaverdi'ye varmaya rızam yoktur* demesi üzerine Hüdaverdi *Fatma'ya verdiğim 20 guruş ve bazı esbabları versin ben dahi kendisinden feragat ederim* diye şart koşmuştur.²² Fatma'nın bu şartı hem Hüdaverdi'yi sevmediğinden hem de eğer onunla dini nikâh yapmışsa nikâhından kurtulmak için kabul ettiği düşünülmektedir. Eğer nişanlılık olayında dini nikâh baştan kıyılmışsa kızın ailesinin kendilerine verilen hediyeleri geri vermekten başka çıkar yolları kalmıyordu çünkü bu hediyeleri vermedikleri durumda erkek dinen boşanmayacak ve gelin olacak kız bir başkasıyla evlenme şansını kaybedecekti. Bu olgudan hareketle mahkemeye yansıyan davalarda çiftlerin nişanlılık süreci içerisinde nikâhlanmadıkları fikri akla daha yatkın bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayntab'da nişanlılık durumu sona erdiğinde erkeklerin, Ruha'ya bağlı Üç Kilise adlı köyde Ahmet'in nişanlısı Güllü'den²³ ve Akyol Mahallesi'nden Ahmet'in nişanlısı Safiye'den ayrılmasında²⁴ olduğu gibi, nişanlıları için *her kime isterse ona varsun ya da her kime varırsa varsın davam yokdur* şeklinde ifade verdiklerini ve bu ifadelerini kayıt altına aldıkları görülmektedir. Bu türden ifadelerin kayıt altına alınmasının nedenleri tam olarak bilinmese de, nişanlısından ayrılan erkeğin ilerleyen zamanlarda nişanlısı olmuş kızın yeni nişanlısı veya kocasıyla yaşayabileceği herhangi bir soruna karşı tedbir alma düşüncesi ya da toplumda nişanlısından ayrılan bir kıza karşı geleneksel bakış açısını birazcık olsun hafifletmek amacıyla erkeğin gösterdiği bir duyarlıktan kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Ayntab'da bazen nişanlılıkla ilgili ilginç olaylar mahkemeye yansımıştır. Mesela 22 Rebiü'l-Evvel 1052/20 Haziran 1642 tarihinde İbn-i Eyüp mahallesi'nde bulunan camiye sarhoş halde elinde bıçakla basan yeniçerilerden Ali, camii imamını *eğer*

²⁰ GŞS. 170B/177.

²¹ GŞS. 15/154.

²² GŞS. 12/242.

²³ GŞS. 15/488.

²⁴ GŞS. 168/13.

namzedimi birine nikâh edersen seni öldürürüm şeklinde tehdit etmiştir.²⁵ Bu olay sırasında Ali muhtemelen nişanlısından ayrılmış ya da ayrılmak üzeredir. Ali nişanlısının başka birine verilebileceği ihtimalinden oldukça rahatsız olmuş olmalı ki içki içerek Müslümanların topluca ibadet ettiği kutsal bir mekânı basmaya cesaret göstermiştir.

İncelenen dönemde nişanlılık sürecinde verilen hediyeler para²⁶ olabileceği gibi halhal²⁷, esbab²⁸, küpe²⁹, altın³⁰, altın yüzük, altın gerdan, incili saç bağı, ibrişim³¹, peştamal³², yorgan, keten³³ ve dülbend³⁴ gibi eşyalar da olabiliyordu. Bunların yanı sıra at ve kısrak gibi binek hayvanlarının da³⁵ gelin olacak kızın erkek akrabalarına hediye olarak verildiğine dair kayıtlara da rastlanmaktadır.

Ayntab mahkemesinde tutulan kayıtlar arasında nişanlılıkla ilgili dava sayılarının fazla olmadığı dikkat çekmektedir. Bunun başlıca nedenleri, evlenilecek eş konusunda gençlerin ailelerinin verdiği karara toplumsal normlar yüzünden fazlaca karşı çıkamamaları, veliler tarafından küçük yaşlarda evlendirilmelerin oldukça yaygın olması ve nişanlılık sırasında verilen eşya ve paranın nişanın bozulmasıyla geri iadesi söz konusu olduğunda ailelerin bu sorunu kendi aralarında anlaşarak çözmüş olmaları sayılabilir.

III- Evlenme ve Nikâh

Evlilik kadın ve erkek arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akit olmakla beraber aynı zamanda, erkek ve kadın ilişkisini meşru temele dayandıran toplumsal bir ilişkidir. Toplumsal olması, toplum tarafından kabul görüp onaylanmasından kaynaklıdır. Ailenin varlığı ve sürekliliği evlilikle sağlanıp, toplumun sosyo-ekonomik durumuna göre biçimlenir.³⁶

Toplumda ailenin oluşabilmesi için erkek ve kadının evlilik birliğini kurması gerekmektedir. Bu birliğin kurulabilmesi için gerekli olan ise nikâhtır. Osmanlıda muhtemelen devletin kuruluşundan itibaren nikâh akitleri ya bizzat kadılar ya da kadıların verdiği izinname ile yetkili kılınan din adamları tarafından yapılmıştır.

²⁵ GŞS. 19/275.

²⁶ GŞS. 13/219, 15/170.

²⁷ GŞS. 15/170.

²⁸ GŞS. 10/133, 10/264.

²⁹ GŞS. 15/154.

³⁰ GŞS. 168/35.

³¹ GŞS. 168/132.

³² GŞS. 15/170.

³³ GŞS. 169/119.

³⁴ GŞS. 15/170.

³⁵ GŞS. 167/124, 168/132.

³⁶ Aydın, *İslâm –Osmanlı Aile Hukuku*, s.12; İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul 2000, s.202.

Mahkemeye gelip bizzat kadının huzurunda nikâh kıydırmayanlar bunu bir din adamına yaptırmakta idiler. Ancak din adamlarını önlerine gelen herkesin nikâhlarını kıymamakla, daha önce mahkemeye başvurup evlenmelerinde hukuki bir mahzur bulunmadığını ortaya koyarak bir izin kâğıdı (izinname) getiren kimselerin nikâhlarını kıymakta idiler. Kadı huzurunda kıyılan nikâhlar mahkeme defterlerine kaydedilmişlerdir.³⁷ Devlet, bir yaptırım olarak, kadı huzurunda veya kadı izniyle akdedilmeyen nikâhların varlığıyla ilgili ihtilâfların mahkeme tarafından dinlenmemesini istemiştir. Bundan dolayıdır ki, evlenecek kişiler ya mahkemede kadı huzurunda, ya da kadı izni ile imama nikâh akdettirme yolunu tercih etmişlerdir.³⁸

XVII. yüzyılda Ayntab'da mahkeme tarafından nikâh için verilmiş izinname örneklerinin sayısı oldukça azdır.³⁹ Evlenmeye karar veren çiftler ya bağlı buldukları caminin veya mescidin imamına ya da mahkemeye giderek kadı huzurunda kendi rızalarıyla evlenmek istediklerini bildirerek nikâh sözleşmelerini şahitler huzurunda gerçekleştirmişlerdir. 12 Muharrem 1056/28 Şubat 1646 tarihinde Şehreküstü Mahallesi'nden Zeynep ile Aril köyünden Savcı'nın nikâh akdini köyde imam olan Molla Mehmed şahitler huzurunda kıyarken,⁴⁰ Hıyam köyünden Ayşe ile Derviş'in nikâhını mahkemede kadı gerçekleştirmiştir.⁴¹

Geleneksel İslam hukuku evlenme konusunda kadına velisinin iznini almasını, ancak akli baliğ olmuşsa velisinin iznini almaksızın evlenebilmesini, evlilik kararını verebilmesini, küçük yaştaki kızını evlendirebilmesini ve başkalarının yerine vekil olabilme hakkını vermiştir.⁴² Ayntab'da nikâh olacak kızların ya buluş çağına ermiş olmaları ya da bu çağa ermemişlerse mutlaka velilerinin izninin olmasının şart koşulduğunu mahkemeye yansıyan davalardan anlamaktayız. 9 Ramazan 1044/26 Şubat 1635 tarihinde Emine adlı genç kız mahkemeye başvurarak, *bıkr-i baliğa oldum ve babam üç seneden fazladır ahar diyara gidip gelmedi, buralarda herhangi bir yakınım yoktur, Allah-u Teâla Hazretlerinin Emir-i şerifi ve Resulullah'ın kavli ile Ömer'e varmaya rızam vardır* şeklinde kendisini ifade etmiş ve Ömer ile nikâhlanmayı başarmıştır.⁴³ Emine'nin velisinin izni olmadan nikâhlanabilmesindeki tek etken baliğ olmasıdır. Muharrem 1060/Ocak 1650 tarihinde Kızılca Mescit Mahallesi'nden Hüseyin mahkemeye gelerek ahar diyarda iken kızının kendisinden izinsiz Mustafa'ya nikâh

³⁷ M. Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Ankara 1992, s.438.

³⁸ Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s.362–363.

³⁹ GŞS. 167/98.

⁴⁰ GŞS. 17/34.

⁴¹ GŞS. 10/316.

⁴² Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s.68; Vehbe Zuhayli, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.IX, İstanbul 1994, s.67.

⁴³ GŞS. 14/341.

edildiğini söyleyip nikâhın feshedilmesini istemiştir. Kadı, kızının baliğ olmaması ve velisinin de onay vermemesinden dolayı nikâhı feshetmiştir.⁴⁴

Nikâh için taraflar kendilerini bizzat temsil edebilecekleri⁴⁵ gibi kendilerini temsil etmek üzere vekil⁴⁶ de tayin edebilmektedirler. Evlenmenin ilk şartı rıza akdidir. Rıza akdi olmadan gerçekleşmiş evliliklerin sona ermesi için mutlaka hâkim'in kararı gerekir. Zilkade 1060/Ekim 1650 tarihinde mahkemeye yansıyan Arablar Köyü'nden Döne'nin davası bu duruma örnek teşkil eder. Döne kendisine haber verilmeden kardeşi Yunus ve annesi Selçuk tarafından Mehmed adlı kişiye nikâhlandırılmıştır. Döne mahkemeye başvurmuş bu nikâhın rızası olmadan kıyıldığını söyleyerek feshedilmesi talebinde bulunmuş ve mahkemeye elinde bu konuya dair bir de fetva sunmuştur. İslam hukukunda evliliğin ilk şartının rıza olduğu bilincine sahip olan kadı Döne'nin nikâhını feshetmiştir.⁴⁷

Nikâhta velayeti haiz olanlar: baba ve baba tarafından akraba olanlar bunlar içerisine amca, dede, ikinci mertebede, aynı ana babadan erkek kardeşler, babadan bir erkek kardeşler ve bunların bu tertip üzerine ilânihaye oğulları, üçüncü mertebede, ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğullarıdır. Eğer bu sayılanlardan hiçbiri yok ise velayeti, *velayet-i amme* olarak değerlendirilir. Bu tür velayetleri devlet adına kadı icra eder.⁴⁸ 18 Şevval 1057/16 Kasım 1647 tarihli kayıta Tarla-i Cedid Mahallesi'nden Gülistan mahkemeye gelerek biki-i baliğ olup, velisinin kayıp ve kimsesiz olduğunu, 25 guruş mihri muaccel, 25 guruş mihri muahir ile elindeki fetva gereği⁴⁹ Hasan'a akd-i nikâh olunmayı talep etmiştir.⁵⁰ Bu olay karşısında kadı, Gülistan'ın durumunu *velayet-i amme* olarak değerlendirmiş ve Gülistan'ı Hasan'a nikâhlamıştır.

Ayntab'da evlenme yaşı ile ilgili bir sınırlama bulunmamaktaydı. İslam hukukunun da veli izni bulunduğu durumlarda herhangi bir sınırlama getirmediğinden kaynaklı olsa gerek Ayntab'da aileler küçük çocuklarını evlendirmişlerdir. Küçük yaşlarda evlendirilen kızların, *akıl baliğ* olduklarında evliliği geçerli sayıp saymama konusunda özgürce hareket ettikleri görülmektedir. *Bikri baliğ* olan sağire bir kızın, *hiyari bülûğu* fevridir. Kocasından ayrılmak isterse nikâhı feshe talip olabilir.⁵¹ Rebiü'l-Evvel 1055/Nisan 1645 tarihinde Çukur Mahallesi'ne yaşayan Meryem mahkemeye başvurarak kendisinin sağire iken amcasının karısı tarafından birisine nikâh olduğunu ancak şimdi baliğ olup

⁴⁴ GŞS. 18/203.

⁴⁵ GŞS. 12/110, 12/155, 12/293.

⁴⁶ GŞS.10/270, 10/353, 12/277, 12/300, 16/26.

⁴⁷ GŞS. 20/55.

⁴⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C.II, İstanbul 1968, s.45-47; Cin, Osmanlı Hukukunda Evlenme, s.71; Zuhayli, İslam Fıkhı, C. IX, s.158.

⁴⁹ GŞS. 19/14 (Bu konuda verilen fetva şöyledir: *Velisi gayib olup talib olan Zir kendi olsa nikâh caiz olur mu? Cevab: Olur*).

⁵⁰ GŞS. 19/147.

⁵¹ Bilmen, *Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, s.51.

nikâhının feshedilmesini talep etmiştir. İslam hukukuna uygun hareket etmek zorunda olan kadı bu nikâhı feshetmiştir.⁵²

Ayntab'da bazen aileler kızlarının evliliklerine müdahale etmişler ve engel olmaya çalışmışlardır. Ailelerin evliklere müdahale etme nedenleri farklılıklar göstermektedir. Aileler evlenecek kızlarının İslam hukukunda yer alan kefâet⁵³ (denklik) şartına uygun hareket etmelerini istemişlerdir. Eğer kızları kendine denk olmayan biriyle evlenmişse baba tarafından akrabası (asabe) olan velinin itiraz etme hakkı olurdu.⁵⁴ Ancak incelediğimiz sicil kayıtlarında denklik durumunun konu edildiği herhangi bir davaya rastlayamadık. Bu, evlenecek her kızın eş seçiminde kendi aile ve toplum geleneklerini dikkate alarak kendilerine uygun olan kişileri tercih ettiklerine ve bu anlamda dikkatli davranmış olduklarına yorulabileceği gibi ailelerin bu konularla ilgili sorunlarını mahkemeye yansıtmadan kendi aralarında çözmüş olabildikleri ihtimalini de akla getirmektedir.

Ailelerin kızlarının evlenmelerine karşı çıkmalarının nedenlerinden bir diğeri başlık parasıdır. Geleneksel toplumlarda, kadın üretimde önemli bir faktör olduğundan, özellikle kırsalda, bir aileden diğerine transfer edilen üretim unsuru konumundadır. Bu transfer karşılığı ödenen değer başlık, kalın vb. terimlerle adlandırılırdı.⁵⁵ Velinin, başlık parası ödemesini, kadının evlenmesinde bir şart olarak sunması Ebussuud'a göre rüşvet olarak değerlendirilmektedir.⁵⁶ Bu konuya örnek olabilecek dava Üç Kilise Köyü'nden Süleyman'ın Esmâ ile evlenmek istenmesiyle yaşanmıştır. Süleyman evlenmek istediği kızın üvey babası İbrahim'e bir yıl evvel mihr dışında 15 guruş peşin para ve 5 guruş değerinde bir merkebi başlık olarak vermiştir. Fakat bir yıl sonra Süleyman mahkemeye giderek şahitlerle bunları verdiğini ispat ettirip, İbrahim'den verdiği başlığı talep etmiştir. Bu durumda mahkeme, İbrahim'in hukuka aykırı iş yaptığına karar verip, İbrahim'i parayı geri vermesi için tembih etmiştir.⁵⁷

Ayntab'da nikâh akideleri düzenlenirken dikkatimizi çeken bir başka husus kadınların bu akit sırasında birtakım şartlar ileri sürmeleridir. Mesela 1033/1624 tarihli kayıta Kürkçiyân Mahallesi'nden Mehmed nikâh olurken eğer *karımın babasının rızası olmadan onu alır ahar diyara gidersem benden üç talak boş olsun*⁵⁸ şeklinde şart etmesi muhtemelen evlendiği eşinin isteği doğrultusunda gerçekleşmiş bir ifadedir.

⁵² GŞS. 18/232.

⁵³ Kadının muhtelif bakımlardan kendine denk sayılan bir erkekle evlenmesi anlamına gelmektedir. Cin, *Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s.158, Bilmen, *Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, s.65.

⁵⁴ V.Zuhaylî, *İslam Fıkhi*, C.IX, s.187.

⁵⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.72-73.

⁵⁶ Colin İmber, *Şeriatın Kanununa Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul 2004. s.187.

⁵⁷ GŞS. 20/33.

⁵⁸ GŞS. 170B/89.

Ayntab'da kadınlar dönemin şartlarına ve geleneklerine göre, İslam'ın kendilerine verdikleri haklar doğrultusunda nikâhla ilgili özgürlüklerini kullanmaya çalışmışlardır. Kendi rızaları dışında gerçekleşmiş nikâhlarını mahkeme aracılığıyla fesh ettirerek istedikleri erkeklerle evlenmenin şartlarını zorlamışlardır.

IV- Mihr

Mihr, zevcenin nikâh akdi ile müstahak olduğu mal yerine kullanılan bir tabir⁵⁹ olup İslam evlilik sözleşmesinin temel bir ögesi olarak kabul edilebilir. Ancak mihr nikâhın şartlarından değil, neticelerinden biridir. Bu bakımdan nikâh esnasında belirtilmesi ve hatta verilmeyeceği belirtilse bile kadın yine mihre hak kazanır.⁶⁰ Herhangi bir Müslüman ile evlenen kadın zimmî de olsa mihr namı ile bir mala müstahak olur.⁶¹ Mihrin, önceden taraflarca tespit edilmesi genel kural olup, buradaki amaç ise sonradan taraflar arasında çıkabilecek ihtilafları önlemektir.⁶² Bu sebeple mihrin önceden tespiti sünnettir.⁶³ Mihr doğrudan kadının malıdır ve dilediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Asgari miktarı konusunda Hanefi mezhebinden on dirhem gümüş, üst sınırı için bir miktar konmamıştır.⁶⁴

Mihr evlenmenin akdi anında taraflarca veya bir başkası tarafından tespit edilip edilmemesine göre muhtelif kısımlara ayrılır. Mihr taraflarca tayin edilmişse mihri müsemma adını alır. Aksine mihr tespit edilmemiş veya hiç mihr verilmeyeceği kararlaştırılmış yahut mihr tesisine elverişli- olmayan bir şey tayin edilmişse kadına mihri misil verilmesi gerekir.⁶⁵ Mihrin miktarının tespit edilmediği veya üzerinde şüpheye düşüldüğü takdirde kızın emsal ve akranlarının mihri göz önüne alınarak tespit edilen mihre mihr-i misi denir.⁶⁶ *Mehr-i misl* özellikle vefatta başvuru olan işlemdir.⁶⁷ Mihr müsemma ise kararlaştırılan ödeme şekline göre iki kısma ayrılır. Tespit edilen mihr peşin ödenecekse, *mihri muaccel* bahse konu olur. Mihrin kısmen veya tamamen ödenmesi ilerdeki bir tarihte olacaksa, buna *mihri müeccel* adı verilir.

Ayntab'da nikâh akideleri sırasında *mihri muaccel* ve *mihri müeccel* tespit edilmiş ve ileride doğabilecek herhangi bir anlaşmazlığı önlemek amacıyla kayıtlara konu olmuştur. 21 Zilhicce 1027/9 Aralık 1618 tarihinde Kürkçiyân Mahallesi'nden Belkis mahkemede 30 guruş mehr-i muaccel (peşin mihr) ve 30 guruş mihr-i müeccel (ertelenmiş mihr) ile Hüseyin'e Allah'ın emri ve Resulallah Hazretlerinin kavli şerifleri

⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.443.

⁶⁰ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.31.

⁶¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s.458.

⁶² Cin, *Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s.212.

⁶³ Bilmen, *Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, s.122.

⁶⁴ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul 2000, s.324.

⁶⁵ Cin, *Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s.217.

⁶⁶ Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", s.459.

⁶⁷ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s.282.

üzerine vardığını söylemiş, Hüseyin'in şartları kabul etmesiyle bu çiftin nikâhı kadı onayıyla gerçekleşmiştir.⁶⁸

Ayntab mahkemesine yansıyan mihr davalarında mihr-i muaccel ile ilgili olanların sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni mihr-i muaccelin ya nişanlılık süresince ya da nikâh kıyılırken peşin ödenmesindedir. Ancak nikâhtan önce gerçekleşen bir ayrılık durumunda mihr-i muaccel dava konusu olmuştur.⁶⁹ Hüseyin'in davası bu konuya güzel bir örnek teşkil eder. Hüseyin kendisine eş olarak seçtiği kızın babasına 14 guruş mehri muaccel verdiğini ancak kızın kendisiyle değil bir başkasıyla nikâh edildiğini söyleyerek verdiği parayı geri talep etmektedir. Durumunu şahitlerle ispatlayan Hüseyin verdiği peşin mihr-i muacceli geri almıştır.⁷⁰ Bazen erkek tarafından verilen peşin paranın kızın masraflarına sarf edilmediğini görmekteyiz. 12 Safer 1056/30 Mart 1646 tarihli kayıta Arıl köyünden Devlet mahkemeye giderek nişanlısı tarafından verilen 40 guruş mihr-i muaccelin amcası Satılmış tarafından harcandığını söyleyip paranın geri alınmasını talep etmiştir. Kadı durumu Satılmış'tan sorunca, Satılmış inkâr etmiştir. Devlet davanın peşinini bırakmayarak amcasının parayı aldığına şahit göstermekle kalmamış amcasının bu parayı kendisi için çeyiz ve eşya alımına harcamadığına kadı huzurunda yemin etmiştir.⁷¹ Devlet'in amcasından parayı alıp almadığına dair bir kayıt mevcut olmasa da davanın gidişine baktığımızda büyük ihtimalle parayı aldığını düşünmekteyiz. Devlet mihrini almak için öz amcasını mahkemeye şikâyet ettiğine göre Ayntablı kadınların, mihrin miktarı ne olursa olsun bunu kendileri için oldukça önemli saydıkları ve bu haklarının tasarruflarını kendilerinin kullanmak istedikleri aşikârdır.

Evlenme sırasında, bir kısmının veya tamamının muayyen bir vadeye bağlanmış olan mihre, mihr-i müeccel denir. Kadın mihr hakkının vadeye bağlanmasına rıza verdiği için belirlenen vadenin gelmesinden önce mihr-i talep edemez. Mihr-i müeccel için bir vade tayin edilmemişse; mihr, talak veya eşlerden birinin ölümüne kadar mihr-i müecceldir.⁷² Zilhicce 1008/Temmuz 1600 tarihinde Boyacı oğlu Mahallesi'nde yaşayan Tursun 25 guruş mihr-i muaccel, 25 guruş mihr-i müeccel ile nikâh olmuş ve mihr-i muaccelini alıp harcamıştır. Mahkemede mihr-i müeccelini talep etmektedir. Kadı, Tursun'un hala kocasının nikâhında olduğunu mihr-i müeccelin sadece boşanma ve ölüm durumlarında talep edilebildiğini gerekçe göstererek Tursun'un talebine olumlu yanıt vermemiştir.⁷³

Ayntab mahkemesine yansıyan mihr davaların çoğu mihr-i müeccel ile ilgilidir. Kadınlar vefat eden ya da kendilerini boşayan kocalarının zimmetlerinde bulunan ve

⁶⁸ GŞS. 12/155. Başka Örnekler için Bkz. GŞS. 10/169, 12/58, 12/240, 13/395, 14/318, 14/341, 15/248, 17/148, 19/147, 167/105, 167/157, 168/78, 168/111.

⁶⁹ GŞS. 10/133, 12/160, 15/170.

⁷⁰ GŞS. 12/242

⁷¹ GŞS. 17/58.

⁷² Bilmen, *İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, s.118; Cin, *Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s.218; Zuhayli, *İslam Fıkhi*, C.IX, s.220.

⁷³ GŞS. 167/205.

kendileri için oldukça önemli olan ertelenmiş mihrlerini alabilmek için hukuksal mücadele vermişlerdir. Bu mücadeleler genellikle varislere karşı verilmiştir. İbn-i Eyüb Mahallesi'nde vefat eden Ali Ağa'nın karısı Fatma Hatun kocasının zimmetinde olan 400 guruşluk mihr-i müeccelini müteveffanın amcası oğlu İsmail'den almak için 16 Safer 1057/23 Mart 1647 tarihinde mahkemeye başvurmuştur. Ancak İsmail durumdan habersiz olduğunu söylemesiyle Fatma hatundan durumu şahitlerle ispat etmesi istenmiştir. Fatma hatun, Molla Müslü ibn Mahmud ve Abdülislam Çelebi ibn İbrahim'i şahit olarak mahkemede hazır etmiştir. Bu kişilerin *mezbura Fatma hatun müteveffa Ali Ağa'ya akd-i nikâh olduğunda 400 guruş mihr-i muaccel ve 400 guruş mihr-i müeccel tayin olundu* şeklinde ifade vermişlerdir. Mahkeme, bununla da yetinmemiş ve Fatma Hatun'a mihrini kocasına hibe etmediğine dair yemin verdirdikten sonra mihrini ödemeye karar verilmiştir.⁷⁴ Kadınlar bazen de ertelenmiş mihrlerini alma konusunda herhangi bir engelle karşılaşmamışlar ve mihrlerini kolaylıkla elde etmişlerdir. Tarla-i Atik Mahallesinden Köse Hüseyin ölen kardeşi Ebubekir'in verasetinin kendisine intikal ettiğini söyleyerek kardeşinin toplam terekesinden yengesinin mihr-i müecceli 50 esedi guruşu kendisine vermiştir.⁷⁵ Bu durum Ayntabluların mihr konusunda duyarlı olduklarına ve bunu kadının doğal bir hakkı olarak algıladıklarına yorulabilir.

Bazen de kadınların ölen kocalarının zimmetinde olan mihrlerini hibe etmiş ya da karşılığında bazı mallar almış olmalarına rağmen hiç almamış gibi davranarak ikinci bir mihr daha almaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu duruma örnek Akyol mahallesinden Leyli'nin davasıdır. 5 Muharrem 1059/19 Ocak 1649 tarihinde mahkemeye gelen Leyli hatun ölen kocası Alvar'ın zimmetinde olan mihr-i müeccelini müteveffanın kardeşi Derviş'in vermede inat ettiğini söyleyerek mahkeme tarafından sorgulanıp mihrinin alınmasını talep etmektedir. Ancak Deviş abisinin hayatta iken dört sene evvel Leyli'nin mihrini kocasına hibe ettiğini söylemiştir. Mahkeme Derviş'ten bu durumu ispat edecek şahit getirmesini isteyince Osman bin Hüseyin ve Yusuf bin Abdurrahman şahit olarak getirilmiş ve bu kişilerin *mezbure Leyli bizim huzurumuzda müteveffa kocası Alvar'ın zimmetinde olan mihr-i müeccelini kendü hibe eyledi* şeklinde ifade vermeleriyle Leyli hatun istediğini elde edememiştir.⁷⁶

Kadının ertelenmiş mihr hakkının doğabilmesinin bir diğer şartı da kocası tarafından talak-ı selase ile boşanmış olmasıdır. Eşini boşayan koca, vadesi gelen ertelenmiş mihr-i vermek zorundadır. Bu kurala uymayan erkeklerden kadınlar, mahkeme aracılığı ile mihrlerini almaya çalışmakta bazen başarılı bazen de başarısız olmaktadırlar. 11 Muharrem 1061/4 Ocak 1651 tarihinde Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Emine hatun mahkemeye giderek kendisini talak-ı bain ile boşayan eski kocası Ahmed bin Osman'ın zimmetinde 25 guruş mihrini talep etmiştir.⁷⁷ 8 Safer 1057/15 Mart 1647 tarihinde Hacı Baba Mahallesi'nden Ayşe binti Ali mahkemeye giderek kendisini talak

⁷⁴ GŞS. 19/22.

⁷⁵ GŞS. 16/287. Benzer Örnekler İçin Bkz. GŞS. 19/296, 20/41.

⁷⁶ GŞS. 19/197.

⁷⁷ GŞS. 20/82.

eyleyen kocası esseyid Hüseyin'in zimmetinde olan mihri muaccelini talep etmiştir. Hüseyin *merkume Ayşe zevcem olup zimmetimde olan mihri muaccellinden fariğ olup ben dahi kendüsünü talak-ı selase ile tatlik eyledim* diye cevap verince mahkeme Hüseyin'den söylediklerini ispat etmesini istemiştir. Hüseyin'in mahkemeye şahit olarak getirdiği Turak bin Hızır ve Murad bin İbrahim'in *merkume Ayşe mezbur zevci seyid Hüseyin'de olan mihri muaccellinden fariğ olup ol dahi bizim huzurumuzda zevcesi merkume Ayşe'yi tatak-ı selase ile tatlik eyledi* şeklindeki ifadelerinden sonra Ayşe mahkemede herhangi bir şey alamamıştır.⁷⁸

Karı ve kocadan birinin ölümü halinde, mihr kesinlik kazanır. Ölen kadın ise, mihr mirasçuları tarafından talep edilebilir, çünkü mihr nikâh akdiyle doğmuştur, ölüm kadının bu hakkını sona erdirmez. Muharrem 1056 tarihinde Kered Köyü sakinlerinden Ramazan bin Haydar vefat eden karısı Fatma'dan olan oğlu Yakup ve kızları Devlet ve Rukiyye'nin varisleri olan teyzeleri Raziye'ye, karısı Fatma'ya olan 27,5 guruş mihri müeccel borcuna karşılık adı geçen köyde bulunan bir tarlasını ve bir başka mülkünü mahkeme huzurunda vermiştir.⁷⁹

Mihrin tasarruf hakkı, tamamıyla nikâh akdi yapılan kadına aittir. Kadın isterse mihrinin bir kısmını veya tamamını kocasına hibe edebilir, lakin bunun için kocası dâhil hiç kimse tarafından zorlanamaz.⁸⁰ 29 Zilkade 1046/24 Nisan 1637 tarihinde ise Fatma binti İlyas kocası Ahmed bin Hüseyin zimmetinde olan 100 guruş mihr-i müeccelini hibe ve temlik edip zimmetinden ibra ve iskât etmiştir.⁸¹ Kadınlar bazen de kendi rızalarıyla eşlerine ertelenmiş mihrlerini hibe ederek karşılığında çeşitli eşyalar almışlardır. 22 Recep 1056/3 Eylül 1646 tarihli bir davada Ayntab Kalesi'nden Fatime binti Ali'nin kocası katib Muhammed Çelebi'ye 320 guruşluk mihr-i müeccelini hibe ve temlik ettiği ve kocanın da buna karşılık Seyyidat Başı adlı mevzide bulunan bostanı Fatime'ye verdiği kayıtlıdır.⁸²

Ayntab'da pek çok kadın, mihrinden vazgeçmek ya da onu hibe etmek koşuluyla çekilmez hale gelen evliliklerinden kurtulmaya çalışmışlardır. Mesela Rebiü'l-Evvel 1057/Nisan 1647 tarihinde Çukur Mahallesi'nden Ahsen mahkemede kocası Hasan'ın zimmetinde olan mihr-i müeccelinden fariğ olduğunu söyleyip bunu kayıt altına aldırması, kocası da bunun üzerine Ahsen'i boşamıştır.⁸³

Buluğ muhayyerliğinden dolayı nikâhını feshettiren kadınlar mihr adına bir şey talep edemezlerdi.⁸⁴ Rebiü'l-Evvel 1055/Nisan 1645 tarihinde Çukur Mahallesi'nden

⁷⁸ GŞS. 19/21

⁷⁹ GŞS. 17/30

⁸⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.1, İstanbul 1974, s. 338.

⁸¹ GŞS. 15/163. Benzer Örnekler İçin Bkz. GŞS.14/181, 14/256, 17/173, 18/164, 18/211, 19/209.

⁸² GŞS. 17/173.

⁸³ GŞS. 19/40. Benzer Örnekler İçin Bkz. GŞS. 10/163, 10/188, 16/226, 16/252, 16/265, 17/13, 17/28, 17/57, 17/88, 17/99, 17/124, 17/158.

⁸⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.32.

Meryem mahkemeye başvurarak kendisinin saîgre iken nikâh olduğunu ancak şimdi baliğ olup nikâhının feshedilmesini talep etmesi⁸⁵ yine Rebiü'l-Ahir 1028/Mart 1619 tarihinde Akyol Mahallesi'nden Emine'nin *ben akl-i baliğa iken nikâh olmadım. Nikâh olmaya rızam yokdur*⁸⁶ şeklinde ifadelerle gerçekleşen nikâh fesh davalarında mihr bahsinin geçmemiş olması bu durumun geçerliliğini göstermektedir.

Ayntab'da eğer koca karısının uygunsuz ve toplumsal olarak kabul edilemeyen hallerini görür ve bunu ispatlarsa kadın ertelenmiş mihrini talep etmeden boşanmak durumunda kalırdı. 2 Cemaziyel-Ahir 1030/24Nisan 1621 tarihinde Kürkçiyân Mahallesi'nde yaşayan Kara Hasan evine giren sarhoş Mehmed hakkında soruşturma talep ederken, mahallelinin karısı için; *iyi diyemeyiz evine daima levendât girer çıkar* şeklinde beyanatta bulunmasıyla karısının bu durumunu kabul etmeyip bain-i talak boşamıştır.⁸⁷ Yine Kızılhisar Tahtani köyünde yaşayan Mehmed bin Hüseyin karısı Habibe'yi aynı köyden Mehmed bin Yusuf ile evinin içinde aynı döşekte görüp durumu kabul etmeyerek Habibe'yi üç talak boşamıştır.⁸⁸ Her iki boşanma davasında da kadının mihr bahsinin geçmemiş olması ahlaksızlık ve zina durumlarında kadının ertelenmiş mihr hakkından vazgeçtiğini göstermektedir.

İlk defa evlenecek bayanlar ile dul bayanlara verilecek mihr miktarlarının, birinci eşlere (zevce-i evvel) ve daha sonra alınan eşlere (zevce-i sâni) verilecek mihr miktarları farklılık arz etmekteydi.⁸⁹ Ayntab'da standartlaşmış bir mihr miktarı yoktur. Bu miktar muhtemelen günün ekonomik şartlarına ve ailenin gelir düzeyine göre belirlenip değişiklik göstermekteydi. Mihr miktarı belirlenirken kadının yaşı, güzelliği, bakireliği, dul veya çocuklu olup olmaması gibi faktörlerin de etkili olduğunu düşünmekteyiz. 8 Zilkade 1039/19 Haziran 1630 tarihli bir kayıтта Bey unvanlı birinin karısına verdiği 20.000 akçe mihr-i müeccelden⁹⁰ bahs edilirken 19 Cemaziyel-Ahir 1056/2 Ağustos 1646 tarihinde dul olan Gülistan'ın mihr-i müecceli için tespit edilen miktar 2 gurutur.⁹¹ Bu iki örnek bize mihr miktarlarının belirlenmesinde ailelerin toplumsal statüsünün ve kadının niteliklerinin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Ayntab'da mihr genellikle altın⁹² ya da para⁹³ olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında mihr karşılığı ev⁹⁴, bağ⁹⁵, tarla⁹⁶, bostan⁹⁷, hamam hissesi⁹⁸, eşya⁹⁹ ve hatta

⁸⁵ GŞS. 18/232.

⁸⁶ GŞS. 12/240.

⁸⁷ GŞS. 168/24.

⁸⁸ GŞS. 170B/148.

⁸⁹ Güven Dinç, "Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", *OTAM*, Sayı:17, Ankara 2005, s.109.

⁹⁰ GŞS. 13/264.

⁹¹ GŞS. 17/148.

⁹² GŞS. 11/81, 17/18.

⁹³ GŞS. 10/328, 12/298, 16/246, 16/283, 16/287, 17/14, 19/22.

⁹⁴ GŞS. 12/132, 13/264, 16/248, 17/122, 19/96, 19/262.

⁹⁵ GŞS. 10/190, 12/132, 19/209, 19/229, 19/273.

cariye¹⁰⁰ dahi verildiği durumlar olmuştur. Ayntab'da mihrin mu'accel ve mü'eccel olarak verilmesi, evlenecek taraflar için avantaj oluşturmuştur. Mihr-i mu'acceli vermekle mükellef erkek tarafı yarısını peşin yarısını da daha sonra vermekle mali yönden rahatlarırken, kız tarafının da peşin aldığı kısmı düğünden önce çeyiz masraflarına kullanmasına imkân sağlıyordu. Boşanma ve ölüm zamanlarında ödenmesi şart olan mihr-i mü'eccel ise kadın için bir dulluk sigortası işlevini görüyordu.

Sonuç

XVII. yüzyılda Ayntab'da ailenin oluşumu İslam-Osmanlı hukukuna ve bölgenin gelenek ve göreneklerine göre şekillenmiştir. Nişanlılık, evlenmeye niyet eden çiftlerin nikâhtan evvel birbirilerini daha iyi tanımalarına fırsat veren bir gelenek olarak yaşatılmış ve daha çok ayrılık sebebiyle mahkemeye yansımıştır. Evlenmenin başlamasını sağlayan nikâh ya kadı tarafından ya da cami imamı tarafından kıyılırdı. Nikâh kıyılırken tarafların rızası alınıp bazı şartların yerine gelmiş olmasına itina gösterilirdi. İslam hukuku ve kanunnamelere aykırı bir durum oluşmuş ise nikâh mahkeme tarafından geçersiz sayılırdı. Yine nikâh akdi esnasında mihrler tespit edilmiş, ertelenmiş mihrler özellikle boşanma ve ölüm sırasında kadınlar tarafından mahkeme yolu kullanılarak talep edilmiştir. Nadirde olsa Ayntab'da evlenme sırasında kız babalarının mihrden başka başlık adıyla erkek tarafından para ve hediyeler de almışlardır.

Ayntab'da kadınlar, istedikleri erkeklerle evlenmek için ailelerine ve bazen de toplumda egemen olan gelenekselliğe karşı çıkabilmişler ve İslam hukukunun kendilerine verdiği hakları mahkeme aracılığı ile kullanabilmişlerdir. Yine kendi rızaları olmaksızın gerçekleşmiş evliliklerde kendilerini evliliği devam ettirme zorunda hissetmeyerek yine İslam hukukundaki haklarını mahkeme aracılığıyla kullanabilmişlerdir. Boşanma veya ölüm halinde kadın açısından bir çeşit dulluk sigortası görevini yüklenen mihr-i müecceli almanın yolu çoğunlukla mahkemeden geçmiş ve mihrleri üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahip olmuşlardır.

⁹⁶ GŞS. 17/30.

⁹⁷ GŞS. 168/67.

⁹⁸ GŞS. 16/244.

⁹⁹ GŞS. 16/271, 17/18.

¹⁰⁰ GŞS. 15/425.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Milli Kütüphane-Ankara

Gaziantep Şer'iyce Sicilleri (GŞS)

10 (1012- 1014 / 1603- 1605)

11 (1017 / 1608)

12 (1027- 1028 / 1617- 1618)

13 (1038- 1039 / 1628- 1629)

14 (1044- 1045 / 1634- 1635)

15 (1045- 1047 / 1635- 1637)

16 (1051- 1052 / 1641- 1642)

17 (1055- 1056 / 1645- 1646)

18 (1055- 1056 / 1645- 1646)

19 (1057- 1058 / 1647- 1648)

20 (1060- 1061 / 1650- 1651)

167 (1008- 1109 / 1599- 1600)

168 (1030 / 1620)

169 (1029- 1030 / 1619- 1620)

170A (1032 / 1622)

170B (1033 / 1623)

2-Diğer Kaynakça

AYDIN M.Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Ankara 1992, s. 434-455.

_____, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul 1968.

CİN Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.

DİNÇ Güven, "Şer'iyce Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", *OTAM- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:17, Ankara 2005, s.103- 129.

DOĞAN İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul 2000.

DONUĞ Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Aile Yazıları Temel Karamlar Yapı ve Tarihi Süreç*, 1, Ankara 1990, s.287-300.

IMBER Colin, *Şeriatın Kanuna Ebusuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul 2004.

KARAMAN Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul 2000.

_____, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.1, İstanbul 1974.

KIVRIM İsmail, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650–1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:22, Konya 2007, s.357–392.

KURNAZ Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996.

ORTAYLI İlber, " Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türkiye Aile Ansiklopedisi*, 1, Ankara 1991, s.74–81.

_____, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, 1, İstanbul 1980, s.33- 40.

_____, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf ", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 11, Ankara 1992, s.456– 467.

_____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2004.

ÖZKALP Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 11, İstanbul 1993.

SEVİNÇ Nejdet, "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı: 8, s.17–74.

TAŞÇIOĞLU Muhaddere, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara 1958.

TÜRKDOĞAN Orhan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 1, Ankara 1992, s.29–66.

ZUHÂYLİ Vehbe, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.IX, İstanbul 1994.